

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ РЕЖИМ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуті дискусійні точки зору вчених щодо визначення процесуального режиму та його елементів, дається співвідношення понять процесуальний режим і процесуальна форма, пропонується формулювання цього правового поняття та називаються основні елементи змісту процесуального режиму.

Ключові слова: юридичний процес, правовий режим, процесуальний режим, процесуальна форма, правові засоби, правове регулювання.

Реформування адміністративного права потребує сьогодні перегляду багатьох концептуальних питань, що становили суть адміністративного права як фундаментальної галузі права Радянського Союзу. Адміністративне право України успадкувало погляди радянських вчених-адміністративістів на предмет і метод адміністративно-правового регулювання, методи і форми державного управління, систему заходів адміністративно-правового примусу та поняття адміністративної відповідальності тощо.

Деякі традиційні погляди радянських вчених зараз втратили свою актуальність, що пояснюється, передусім, серйозними змінами в економічній, політичній, освітній та інших сферах суспільного життя. Змінилося середовище, в якому відповідні адміністративні норми існували та реалізовувались, а адміністративно-правові відносини виникали, змінювались та припинялись. Вказане не означає, що напрацювання радянських вчених-адміністративістів взагалі втратили сенс у сучасній теорії адміністративного права. Ні, просто деякі з них потребують свого переосмислення у зв'язку зі змінами, що відбулися в суспільному житті, а деякі - нового нахнення, бо лише фрагментарно досліджувалися в теорії адміністративного права та не набули статусу традиційних. До таких фрагментарних та суперечливих досліджень слід віднести наукові дослідження процесуального режиму, як однієї з основних категорій юридичного процесу.

В юридичній літературі по-різному розглядається поняття „процесуальний режим”. Це не дає змоги остаточно визначитись з тим, яку роль та яке місце займає дана правова категорія в теорії адміністративного процесу.

Частково це питання висвітлювалося в працях В.М. Горшенєва, В.Г. Крупіна, Ю.І. Мельникова, І.М. Погребного та інших вчених, які намагалися визначити місце процесуального режиму серед інших категорій загально-процесуальної теорії і з'ясувати структурні елементи його змісту. Нисловлені науковцями думки не набули загальноновизнаного характеру, а тому будь-яке комплексне дослідження процесуального режиму залишається цікавим і актуальним для сучасної юридичної науки та, безпосередньо, для науки адміністративного процесу.

Основною метою написання наукової статті є визначення змісту та структурних елементів процесуального режиму, а разом з тим, ролі і місця цього поняття в системі категорій теорії адміністративного процесу.

В традиційних процесуальних науках (цивільно-процесуальній та кримінально-процесуальній) поняття режиму не набуло всебічного дослідження. Одним із перших комплексних досліджень цього правового явища є монографія радянських вчених „Теорія юридичного процесу”, в якій процесуальний режим в одних випадках розглядається як елемент структури юридичного процесу [10, 153], а в інших – як одна з невід'ємних ознак, що характеризують процесуальну форму [10, 83-84].

Вважаємо, що процесуальний режим не можна віднести до елементів структури адміністративного процесу, бо структура будь-якого правового явища повинна мати взаєморозміщення та зв'язок елементів, з яких складається його цілісність. Такий взаємозв'язок втрачається коли поряд з провадженням та стадією провадження, як структурними елементами юридичного процесу, виділяють ще один елемент – процесуальний режим.

Важко погодитись і з твердженням, що процесуальний режим є ознакою, за допомогою якої характеризується процесуальна форма. Скоріше навпаки, процесуальна форма є одним із елементів, що характеризують зміст процесуального режиму. Це можна пояснити за допомогою співвідношення „форми” і „змісту” правового явища. Якщо таким правовим явищем є процесуальна діяльність, то форма цієї діяльності (процесуальна форма) буде зосереджувати свою увагу та характеризувати лише її зовнішні прояви. Тоді як процесуальний режим охоплює собою характеристичні як зовнішні, так внутрішні ознаки процесуальної діяльності.

Процесуальну форму можна визначити як зовнішньо виражену та передбачену правовими нормами діяльність суб'єктів юридичного процесу та інших його учасників, яка складається з трьох елементів: 1) форми прояву послідовної та поетапної діяльності суб'єктів процесу; 2) форми зв'язків, що виникають між суб'єктами і учасниками процесу на його певних стадіях і етапах; 3) форми прояву окремих дій (актів) суб'єктів та учасників адміністративного процесу [1, 119].

Якщо процесуальна форма є невід'ємним елементом змісту процесуального режиму, то у свою чергу процесуальний режим є однією з основних ознак юридичного процесу, і, як категорія загально-процесуальної теорії, не пов'язаний зі структурою юридичного процесу, та замасований

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і господарського права ОНУ ім. І.І. Мечникова

стійне місце серед дефініцій процесуальної теорії.

Перед тим, як визначитись з поняттям „процесуальний режим”, необхідно звернути увагу на такі споріднені дефініції юридичної науки як „режим” та „правовий режим”, які широко використовуються і в чинному законодавстві.

Поняття „режим” вживається в юридичній науці у різноманітних значеннях: 1) як метод чи спосіб або ж як сукупність методів чи способів; 2) як система загальнообов’язкових принципів чи правил; 3) як сукупність правових норм; 4) як строго встановлений порядок; 5) як система заходів; 6) як комплекс ознак, що складаються з: ступеня відображення в текстах законів та підзаконних актів економічних, політико-правових і інших інтересів осіб; забезпечення в реальному житті правових положень, які виражають інтереси осіб; системи організаційних і ідеологічних форм і прийомів впливу, які використовуються у зв’язку з прийняттям і реалізацією правових актів і норм; галузевого методу правового регулювання; результату дотримання правових норм [2, 13-14; 10, 152].

Саме тому вчені використовують поняття „режим” у різних значеннях, в залежності від того, яке правове явище вони досліджують. Це частково пояснює і обмежену кількість комплексних наукових праць щодо розуміння і визначення правового режиму в теорії держави і права. Галузеві ж юридичні науки зосередили свої дослідження лише на різновидах правового режиму, не узагальнюючи, при цьому, набуті знання. Наприклад, в науці адміністративного права вже є наукові напрацювання стосовно режиму надзвичайного стану, режиму воєнного стану, режиму надзвичайної екологічної ситуації тощо. Але відсутні наукові праці, в яких би давались комплексі знання та комплексне уявлення про адміністративно-правові режими в Україні. В юридичній літературі можна зустріти монографії, які у своїй назві використовують поняття „правовий режим”, але не розкривають його значення у змісті наукової роботи [3; 4].

Іноді правовий режим визначають як сукупність правил, закріплених юридичними нормами, які регулюють певну діяльність [5, 38], інколи – як складне юридичне утворення, що визначає порядок правового регулювання, який виражається у певному поєднанні правових засобів і створює бажаний суспільний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб’єкта [6, 258; 7, 16-29], деколи – як порядок регулювання, комплекс правових способів, які характеризують особливе об’єднання взаємодіючих розрішень, заборон, а також позитивних зобов’язань, що створює особливу спрямованість регулювання [8, 275-276], а іноді – як засновану на єдиних правових принципах та встановлену законодавством систему правового впливу, яка використовує специфічні юридичні форми і методи впливу на суспільні відносини [9, 16].

Усі наведені визначення сходяться в одному, правовий режим – є, не що інше, як комплекс правових засобів, об’єднаних єдиними цілями та принципами, які визначають специфічність і особливість правового впливу на конкретні суспільні відносини. Саме цим правовий режим відрізняється від споріднених понять „механізм правового регулювання” та „правовий стан”.

Правовий режим обумовлений, передусім, інтересами держави, волею законодавця, а також специфікою і характером суспільних відносин, які потребують до себе особливих підходів, форм і методів правового опосередкування, специфічного юридичного інструментарію для своєї організації [7, 18-19]. Правові режими повинні мати відповідну структуру, яка дозволяє їм ефективно виконувати поставлені перед ними цілі. Окрім елементів механізму правового регулювання, в межах яких здійснюється правовий режим, структура останнього включає ще і такі складові, як суб’єкти, їх правові статуси, об’єкти, методи взаємозв’язку конкретних видів суб’єктів з об’єктами, систему гарантій тощо.

Стосовно структурних елементів правового режиму думки вчених майже не мають розбіжностей. Практично всі з них серед елементів правового режиму виділяють, по-перше, закріплені в законодавстві права, обов’язки і відповідальність, по-друге, систему заходів, яка використовується для досягнення поставлених цілей; по-третє, систему правового впливу, яка складається зі специфічних прийомів регулювання та його механізму. Наприклад, В.В. Іванов виділяє серед елементів правового режиму наступні: а) особливість предмету правового регулювання; б) закріпленні в чинному законодавстві права, обов’язки і відповідальність; в) прийоми, вживані для регулювання суспільних відносин; г) позиції, які займають сторони в регульованих відносинах; д) особливе законодавство, що нормативно закріплює засади, загальні положення і основні правові засоби [6, 259].

Аналізуючи структуру процесуального режиму, який безсумнівно є різновидом правового режиму, деякі вчені прийшли до висновку, що серед його основних елементів слід виділяти: а) принципи юридичного процесу; б) засоби і способи реалізації цих принципів; в) процесуальні гарантії [10, 153]. Однак в запропонованій структурі елементів процесуального режиму, на нашу думку, є певні термінологічні суперечності. Так процесуальні гарантії та засоби і способи реалізації принципів юридичного процесу вказані окремими елементами процесуального режиму. Але в юридичній літературі за звичай визначають юридичні гарантії (матеріальні і процесуальні) як сукупність закріплених у законі засобів і способів забезпечення строгого дотримання вимог законів і інших нормативних актів, що регулюють відповідні суспільні відносини [11, 167]. Отже засоби і способи реалізації принципів юридичного процесу є теж процесуальними гарантіями, а тому вважаємо, що запропоновані елементи не в повній мірі відо-

бражають зміст такого поняття як процесуальний режим.

Спробуємо визначити елементи процесуального режиму, керуючись загальними теоретичними напрацюваннями щодо змісту правового режиму. Так процесуальний режим має свій предмет правового регулювання. Мова йде про суспільні відносини, які виникають в результаті здійснення процесуальної діяльності. Ці суспільні відносини, в одних випадках, тісно пов'язані з реалізацією суб'єктами процесуальної діяльності своїх повноважень (сліпий, суд, орган, що вправі розглядати справи про адміністративні правопорушення, тощо), а в других - супроводжують процесуальну діяльність та виникають між іншими її учасниками (позивач, адвокат, спеціаліст, особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, законні представники тощо). Наприклад, відносини, які виникають між адвокатом та особою, що притягується до адміністративної відповідальності, теж носять процесуальний характер, хоча серед учасників даних правовідносин відсутній суб'єкт, вповноважений здійснювати процесуальну діяльність.

Процесуальний режим реалізується через механізм правового регулювання, який у вузькому розумінні складається з правових норм, правових фактів та правовідносин. Отже механізм правового регулювання, за допомогою якого відповідний процесуальний режим реалізується, слід теж віднести до елементів змісту процесуального режиму.

До елементів процесуального режиму відносяться повноваження органів (посадових осіб), які вправі здійснювати процесуальну діяльність, процесуальні права і процесуальні обов'язки учасників процесу, визначені чинним законодавством.

Специфічність процесуального режиму, проявляється також у особливому поєднанні методів (імперативний чи диспозитивний), способів (вповноваження, заборона, зобов'язання) та типів (загальнодозвільний чи загальнозаборонний) правового регулювання.

До елементів змісту процесуального режиму слід відносити і особливе процесуальне законодавство, яке встановлює відповідні принципи, загальні положення і основні правові засоби і яке, нажалю, не завжди являє собою кодифіковані акти.

В ході здійснення процесуальної діяльності повинні бути створені відповідні гарантії, що забезпечують реалізацію процесуального режиму. Тому невід'ємним елементом змісту процесуального режиму слід визнати і систему процесуальних гарантій. Мова передусім йде про заходи примусу процесуально-забезпечувального характеру та юридичну відповідальність за порушення процесуального режиму.

Вище в статті обґрунтовувалась точка зору, згідно з якою до елементів змісту процесуального режиму необхідно віднести і процесуальну форму. Встановлена законодавством процесуальна форма суттєво впливає і на

зміст відповідного процесуального режиму.

Проведений в статті аналіз теоретичних положень юридичної науки та посередньо загальнопроцесуальної науки дає можливість зробити наступні висновки. Процесуальний режим є однією з основних категорій науки юридичного процесу, за допомогою якої можна провести чітку межу між поняттями „правова процедура” і „юридичний процес”. Процесуальний режим є різновидом правового режиму, а тому його можна визначити як комплекс правових засобів, об'єднаних єдиними цілями та принципами, які визначають специфічність і особливість правового впливу на суспільні відносини, які виникають в результаті здійснення процесуальної діяльності.

Процесуальний режим має свій зміст, що складається з наступних елементів: 1) предмет правового регулювання; 2) механізм правового регулювання; 3) методи, способи і типи правового регулювання; 4) повноваження суб'єктів процесуальної діяльності, процесуальні права та процесуальні обов'язки; 5) процесуальна форма; 6) система процесуальних гарантій; 7) особливе процесуальне законодавство, яке встановлює відповідні принципи, загальні положення і основні правові засоби.

Література

1. Миколенко О.І. Процесуальна форма і адміністративний процес // *Південноукраїнський правничий часопис*, 2007. - № 1. - с. 116-119.
2. Волпенко Н.Н. О понятии и основных чертах процессуальных правоприменительных производств и режимов. - В кн.: *Процессуальные вопросы повышения эффективности правового регулирования социалистических общественных отношений*. - Ярославль, 1981. - с. 13-14.
3. Правовой режим морских прибрежных пространств. Монография. - М.: Наука, 1987. - 230 с.
4. Правовой режим земель в СССР. Монография. - М.: Наука, 1984. - 326 с.
5. Кивалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України: Навчально-методичний посібник. - Одеса: Юридична література, 2002. - 312 с.
6. Теорія права і держави: Підручник. - Х.: „Одиссей”, 2007. - 448 с.
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Правовые режимы: вопросы теории и практики // *Правоведение*. - М. - 1996. - № 1. - С. 16-29.
8. Административное право Украины. Изд. 2-е / Под ред. проф. Ю.П. Битяка - Х.: Право, 2003. - 576 с.
9. Рушайло В.Б. Административно-правовые режимы: Монография. - М. «Щит-М», 2000. - 264 с.
10. Теория юридического процесса. Монография / Под ред. проф. В.М. Горшенева. - Х.: Вища школа, 1985. - 190 с.
11. Миколенко О.І. Проблеми відшкодування шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням. Дис. ...канд. юрид. наук., Харківський університет внутрішніх справ. - Харків, 2000. - 222 с.